

Seçki Monitoring Mərkəzi

Azərbaycan Respublikası Prezident seçkiləri

15 oktyabr 2003-cü il

Y E K U N H E S A B A T

Bakı - 2003

I. Xülasə

Seçki Monitoring Mərkəzi (SMM) 2003-cü ildə prezident seçkiləri ilə bağlı uzunmüddətli monitoring fəaliyyətini həyata keçirib və seçki öncəsi ictimai-siyasi vəziyyətə dair 8 dəfə aylıq hesabat yayıb. Bu hesabatlar SMM-in həyata keçirdiyi seçki proqramı çərçivəsində ayda 1 dəfə hazırlanaraq Azərbaycan və ingilis dillərində yayılıb.

Qeyd edək ki, bu hesabatların hazırlanmasında müşahidə, müsahibə, sorğu və test metodlarından istifadə olunub. Bununla bağlı ölkədə dərc olunan 9 mətbu orqanın (gündəlik və həftəlik nəşrlər) və 2 televiziyanın (Qəzetlər - «Azərbaycan», «Xalq», «Bizim əsr», «525-ci qəzet», «Zerkalo», «Exo», «Yeni Müsavat», «Azadlıq»; Televiziyalar – ANS və Space.) monitoringi aparılıb, beynəlxalq təşkilatlar, siyasi partiyalar və QHT-lərin nümayəndələri ilə görüşlər keçirilib.

SMM prezident seçkiləri ilə bağlı seçki qanunvericiliyinin demokratikləşməsi, yerli müşahidəçilərin monitoring fəaliyyətinə olan məhdudiyyətlərin aradan qaldırılması yönündə səylər aparıb və vətəndaşlara seçki hüququnun təlimi, yerli müşahidəçilərin, seçki komissiyalarının, seçicilərin seçkiyə hazırlanması istiqamətində proqramlar həyata keçirib.

Sentyabr-oktyabr aylarında SMM Seçki Sistemləri üzrə Beynəlxalq Fondun (İFES) dəstəyi ilə ölkənin 10 regionunda, ABŞ Beynəlxalq Əlaqələr üzrə Milli Demokratiya İnstitutunun dəstəyi ilə Bakı şəhərində yerli müşahidəçilərin hazırlanması və onların qeydiyyatı ilə bağlı 58 treninq keçirib.

15 oktyabr 2003-cü ildə keçirilən prezident seçkiləri günü SMM-in müşahidəçi korpusu 37 seçki dairəsi üzrə total müşahidə və 28 seçki dairəsi üzrə ümumi müşahidə aparıb. Ümumilikdə SMM-in 1487 nəfər müşahidəçisi ölkənin 56 rayonu üzrə 65 seçki dairəsində seçkilərin monitoringində iştirak edib.

II. Seçkiyə hazırlıq.

A. Yeni seçki qanunvericiliyinin hazırlanması.

2002-ci ilin oktyabrında Azərbaycan Respublikası Prezident Aparatının Qanunvericilik və Hüquq ekspertizası məsələləri şöbəsi tərəfindən yeni seçki qanunvericiliyi – Seçki Məcəlləsi layihəsinin hazırlanıb beynəlxalq təşkilatlara (Avropa Şurası Venetsiya Komissiyası, ATƏT-in Demokratik Təsisatlar və İnsan Haqları Bürosu, Seçki Sistemləri üzrə Beynəlxalq Fond) göndərilməsi barədə məlumat yayılıb. Qeyd edək ki, Seçki Məcəlləsi layihəsinin ölkə ictimaiyyətinin, siyasi partiyalar və Qeyri-Hökumət Təşkilatlarının (QHT) ümumi razılığı əsasında müzakirə olunması gözlənilirdi. Çünki, yeni seçki qanunun qəbulu ölkədə azad və müstəqil seçki komissiyalarının formalaşması, seçkidə şəffaflığın təmin olunması və vətəndaşların seçki hüququna geniş təminatlar baxımından ciddi müzakirə mövzusunda çevrilmişdi. Müxalifət partiyaları və seçki ilə məşğul olan QHT-lər bu qanunda Avropa Şurası qarşısında götürülmüş öhdəliklərin yerinə yetirilməsinə ümid edərək, qanunun demokratik prinsiplərə söykənəcəyinə inanırdılar.

2002-ci ilin oktyabrında ATƏT-in Demokratik Təsisatlar və İnsan Hüquqları Bürosu (DTİHB) və Seçki Sistemləri üzrə Beynəlxalq Fond (SSBF) və Avropa Şurası Venesiya Komissiyası (AŞ VK) Seçki Məcəlləsi layihəsinin ictimai müzakirəsini təşkil etmək məqsədilə MSK, prezident və parlament hakimiyyətinin təmsilçiləri, eyni zamanda siyasi partiyalar və QHT-lərin nümayəndələri ilə məsləhətləşmələr apardılar, lakin bununla nəticə əldə olunmadı. Hətta Seçki Məcəlləsi layihəsinin ilk müzakirəsi (Dəyirmi Masa, 16-17 dekabr 2002-ci il) müxalifət partiyaları və seçki ilə məşğul olan QHT-lərin iştirakı olmadan keçirildi. Bunun səbəbi müzakirədə hakimiyyət orqanlarının daha çox təmsil olunması, tədbirin dialoq xarakteri daşımaması və nəticə etibarilə bu cür müzakirənin səmərəsizliyi ilə izah edildi.

ATƏT DTİHB, SSBF və AŞ VK 2003-cü il fevralın 26-27-də Azərbaycan hökuməti ilə birgə Seçki Məcəlləsi layihəsinin ictimaiyyətə təqdimatıyla bağlı elmi-praktik konfrans keçirdi. Ancaq konfransda Müxalifətin Koordinasiya Mərkəzinə (MKM) daxil olan partiyaların iştirak etməməsindən ATƏT-in Bakı ofisi iqtidar-müxalifət dialoqunun keçirilməsi yönündə səylərini davam etdirdi. Bununla bağlı ATƏT-in Bakı ofisinin rəhbəri Piter Burxhard MKM-i təmsil edən hüquqşünas Fuad Ağayevlə iqtidarı təmsil edən hüquqşünas, Prezident Aparatının şöbə müdiri Şahin Əliyevin görüşünü keçirməyi təklif etdi.

F.Ağayevlə Ş.Əliyevin ilk görüşü martın 6-da SSBF və ATƏT nümayəndələrinin iştirakı ilə keçirilib. Mətbuata açıqlamasında F.Ağayev bildirib ki, bu görüşdə əsasən seçki komissiyalarının formalaşdırılması məsələsi müzakirə olunub. Müxalifət tərəfi Mərkəzi Seçki Komissiyasının son parlament seçkilərində vahid çoxmandatlı seçki dairələri üzrə seçicilərin ən azı 1 faizinin səsini toplamış 8 partiyadan ibarət olmasını, iqtidar tərəfi isə Seçki Məcəlləsində olduğu kimi – 6 nəfər parlamentdə çoxluq təşkil edən partiyadan, 6 nəfər parlamentdə azlıq təşkil edən partiyadan, 6 nəfər parlamentdə təmsil olunan bitərəf deputatların nümayəndələri və 3 nəfər hakim olmaqla 21 nəfərdən ibarət formalaşmasını zəruri sayıb. Tərəflər arasında martın 10-da keçirilən ikinci görüşdə isə Seçki Məcəlləsi layihəsi müzakirə olunmayıb və dialoq dayandırılıb. Bu barədə məlumat verən F.Ağayev «iqtidar seçki komissiyaları ilə bağlı müzakirələr aparılmasını məqbul saymır və dialoqun davam etdirilməsinə ehtiyac görmür»- deyib. Ancaq Ş.Əliyev iqtidarın dialoqun əleyhinə olmadığını bildirsə də, bundan sonrakı dövr ərzində iqtidar-müxalifət dialoqu keçirilmədi.

Martın 7-də Milli Məclisdə Seçki Məcəlləsi layihəsi ilə bağlı birinci oxunuşda müzakirələr başlandı. Layihənin birinci oxunuşda müzakirəsi Milli Məclisin 3 iclasında davam etdirildi. Müzakirələrdə Yeni Azərbaycan Partiyasının (YAP) üzvü olan deputatlar, digər iqtidaryönlü partiyaların nümayəndələri və bitərəf deputatların əksəriyyəti qanunun demokratik olduğunu və bu sənəddə dəyişikliklərə ehtiyac olmadığını bildiriblər. YAP-ın nümayəndələri layihənin beynəlxalq standartlara cavab verdiyini və müxalifətin seçki komissiyalarının təşkili ilə bağlı təkliflərinin qənaətbəxş olmadığını bildiriblər. Ancaq Azərbaycan Xalq Cəbhəsi Partiyasından olan millət vəkilləri MKM-ə daxil olan partiyaların Seçki Məcəlləsinə dair təklifləri barədə məlumat veriblər. Onlar seçki komissiyalarının parlamentdəki bitərəflərin iştirakı olmadan, iqtidar və müxalifət partiyalarından ibarət paritet formada formalaşdırılmasını təklif ediblər. Müxalifətdən olan deputatlar bu təkliflərini bitərəflərin indiyədək iqtidarın mövqeyindən çıxış etməsi ilə izah ediblər.

Seçki Məcəlləsi martın 18-də birinci oxunuşda 93 səs lehinə, 13 səs əleyhinə qəbul edilib və ikinci oxunuşdakı verilmiş təkliflərin nəzərə alınması üçün daimi komissiyalara qaytarılıb.

Martın 31-də Milli Məclisdə Seçki Məcəlləsi layihəsinin ikinci oxunuşda müzakirəsi başlandı. Layihənin parlamentdə ikinci oxunuşda müzakirələri zamanı yenə əsas fikir ayrılığı və

mübahisələr seçki komissiyalarının formalaşmasıyla bağlı yarandı. Bununla bağlı AXCP sədri Əli Kərimli bildirib ki, ölkədə sabitliyin müdafiəsi və demokratik seçkilərin keçirilməsi seçki komissiyalarının formalaşmasından asılıdır.

Layihə parlamentdə ikinci oxunuşda sonuncu dəfə aprelin 9-da müzakirə olunsa da, ikinci oxunuşda qəbulu qeyri-müəyyən müddətə təxirə salındı. Bu barədə aprelin 11-də verilən məlumata görə, Seçki Məcəlləsi layihəsinə dair parlamentdə irəli sürülən təklifləri Prezident Aparatı AŞ VK və ATƏT DTİHB ilə birgə müzakirə edəcək. Sonra razılaşdırılmış yeni layihə ölkə prezidentinə təqdim olunacaq və onun rəyi əsasında Milli Məclisdə səsverməyə təqdim olunacaq. Beləliklə, Seçki Məcəlləsi layihəsi mayın 6-da AŞ VK və ATƏT DTİHB-nin tövsiyələri ilə birlikdə Milli Məclisdə ikinci oxunuşda yenidən müzakirəyə çıxarıldı. Milli Məclis aparatının rəhbəri Səfa Mirzəyev beynəlxalq təşkilatların tövsiyələri barədə bildirib ki, bu təkliflər Mərkəzi Seçki Komissiyasının (MSK) 16 nəfərdən, Dairə Seçki Komissiyalarının (DSK) 9 nəfərdən, Məntəqə Seçki Komissiyalarının (MnSK) isə 8 nəfərdən ibarət formalaşmasını nəzərdə tutur.

Qeyd edək ki, bu tövsiyələrə görə, MSK-nın 16 üzvündən 6 nəfərini parlament çoxluğu – Yeni Azərbaycan Partiyası, 3 nəfəri parlament azlığı – Azərbaycan Xalq Cəbhəsi, Vətəndaş Həmrəyliyi və Kommunist partiyaları, 3 nəfəri parlamentdəki bitərəf deputatlar və mojaritar qaydada parlamentdə təmsil olunan partiyalar – Ana Vətən, Sosial Rifah, Yurddaş və Azərbaycan Naminə Alyans partiyaları, qalan 4 yer isə parlamentdə təmsil olunmayan, ancaq son parlament seçkilərində 1 faizdən çox səs toplamış partiyalara – Müsavat, Milli İstiqlal, Demokrat və Liberal partiyalarına ayrılacaq.

DSK-larda isə YAP-ı 3 nəfər, parlament azlığını 3 nəfər, bitərəfləri 1 nəfər və parlamentdən kənar qalan partiyaları 2 nəfər təmsil etməklə formalaşır.

MnSK-lar isə 3 nəfər parlament çoxluğunu, 3 nəfər parlamentin digər partiyalarını və 2 nəfər parlamentdən kənar partiyaları təmsil edir. Bu təkliflərə görə, seçki komissiyalarının iclaslarında qərarlar 2/3 səs çoxluğu ilə qəbul olunmalıdır.

Bu təkliflər Milli Məclisin mayın 6-7-də keçirilən iclasında müzakirə olundu. Hər iki müzakirədə təklifləri YAP-dan olan və iqtidarüylü millət vəkilləri kəskin tənqid etdilər. Səsvermə nəticəsində bu təkliflər qəbul edilməyərək, parlamentin insan hüquqları, hüquq siyasəti və dövlət quruculuğu komissiyalarına yenidən işlənmək üçün geri qaytarıldı.

Mayın 21-də Milli Məclisin insan hüquqları, hüquq siyasəti və dövlət quruculuğu, beynəlxalq əlaqələr və parlamentlərarası münasibətlər komissiyalarının birgə iclası keçirilib. İclasda Seçki Məcəlləsi və seçki komissiyaları ilə bağlı beynəlxalq təşkilatların təklifləri əsasında «Seçki komissiyalarının tərkibinə dair təkliflər paketi» müzakirə olunub və qəbul edilib. Bu təkliflər paketi Mərkəzi Seçki Komissiyasının 15 nəfərdən ibarət formalaşdırılmasını nəzərdə tutur. Təkliflərə görə, MSK-nın 15 üzvündən 6 yer parlament çoxluğu – YAP, 3 yer parlament azlığı – AXCP, VHP və Kommunist partiyaları, 3 yer isə parlamentdəki bitərəf deputatlar və mojaritar qaydada parlamentdə təmsil olunan partiyalar – Ana Vətən, Sosial Rifah, Yurddaş və Azərbaycan Naminə Alyans, qalan 3 yer isə parlamentdə təmsil olunmayan, ancaq son parlament seçkilərində 1 faizdən çox səs toplamış partiyalara – Müsavat, Milli İstiqlal, Demokrat və Liberal partiyalarına ayrılacaq.

9 nəfərdən ibarət olacaq DSK-larda isə 3 yer YAP-a, 2 yer parlament azlığına, 2 yer bitərəflər və parlamentdə mojaritar qaydada təmsil olunan partiyalara, 2 yer isə parlamentdən kənar qalan partiyalara nəzərdə tutulur.

MnSK-lar isə 6 nəfərdən ibarət olmaqla 3 yer parlament çoxluğuna, 1 yer parlament azlığına, 1 yer bitərəflər və parlamentdə mojaritar qaydada təmsil olunan partiyalara, 1 yer isə

parlamentdən kənar partiyalara ayrılır. Bu təkliflər də daxil olmaqla Seçki Məcəlləsi layihəsi Milli Məclisin mayın 23-27-də keçirilmiş 6 iclasında müzakirə edildi və müxalifət deputatlarının iştirakı olmadan üçüncü oxunuşda qəbul edildi. Parlamentdəki müxalif deputatların bu iclası boykot etməsinə səbəb isə ATƏT DTİHB və AŞ VK-nın təkliflərinin hakimiyyətin maraqlarına uyğun dəyişdirilməsi oldu.

İyunun 2-də Azərbaycan Respublikasının prezidenti Heydər Əliyev Milli Məclisdə qəbul olunmuş Seçki Məcəlləsini imzaladı. Dövlət başçısının imzaladığı sərəncama əsasən, növbəti prezident seçkilərinə iyunun 17-dən start verilir.

Qeyd edək ki, Seçki Məcəlləsində YAP və iqtidaryönlü partiyaların çoxluq təşkil etməsi, habelə yerli müşahidəçiliyə məhdudiyyətlər və digər prosedur qaydalarına dair etirazlara baxmayaraq bu seçki qanununa sonradan əlavə və dəyişikliklər olunmadı.

B. QHT-lərin seçki qanunvericiliyi təşəbbüsləri.

Yanvarın 24-də Seçki Sistemləri üzrə Beynəlxalq Fond (SSBF) ilə birgə QHT-lər və QHT koalisiyaları Seçki Məcəlləsi layihəsini müzakirə ediblər. Müzakirələrdə QHT-lərin müşahidəçilik fəaliyyətinə əngəllər yaradan «QHT-lər (ictimai birliklər və fondlar) haqqında» qanunun müddəaları, Seçki Məcəlləsinin ictimai müzakirəsinin keçirilməsi, QHT-lərin seçki prosesində iştirakının təmin olunması barədə qətnamə qəbul edilib və QHT nümayəndələrindən ibarət İşçi Qrupun yaradılması qərara alınıb. Fevralın 28-də İşçi Qrupun hazırladığı təkliflər (QHT-lərin seçkilərdə məhdudiyyətsiz monitoring fəaliyyəti, seçki komissiyalarının formalaşmasında iştirakı və s.) Prezident Aparatına və Milli Məclisə gündərilib.

Fevralın 10-da Seçki Monitoring Mərkəzinin Seçkilər Məcəlləsi ilə bağlı ilkin təklifləri ictimaiyyətə açıqlanıb və bu barədə mətbuat konfransı keçirilib. Seçki Məcəlləsinin 14 istiqaməti üzrə islahatları nəzərdə tutan təkliflərdən yalnız biri – QHT-lərin seçki komissiyalarında təmsilçiliyi bəzi siyasi partiyalar və QHT-lər arasında tərəddüdlə qarşılıb.

Mayın 16-da Seçki Monitoring Mərkəzi seçki prosesində QHT və KİV-in müşahidəçilik fəaliyyətinə məhdudiyyətlər yaradan amillərlə bağlı bəyanat yayıb. Bəyanatda Seçki Məcəlləsinin 40.6, 40.7, 74.5 və 88.8-ci maddələrinin və «QHT-lər (ictimai birliklər və fondlar) haqqında» qanunun 2.4-cü maddəsinin dəyişdirilməsi tələb olunub. SMM bu tələblərlə bağlı mayın 29-da «QHT-lərin seçkilərdə məhdudiyyətsiz monitoring fəaliyyəti təmin edilsin!» tələbi ilə etiraz kampaniyasına başlayıb. Xatırladaq ki, adıçəkilən qanunun 2.4-cü maddəsi xaricdən maliyyə yardımı alan QHT-lərin seçkilərdə iştirakına məhdudiyyət qoyur.

İyunun 19-da Seçki Monitoring Mərkəzi Konstitusiyaya Məhkəməsinə (KM) müraciət edərək, QHT-lərin seçkilərdə müşahidəçiliyini əngəlləyən hüquqi normaların Konstitusiyaya uyğun olmaması səbəbindən ləğv olunmasını xahiş edib. Ancaq Konstitusiyaya Məhkəməsinin iyunun 27-də gündərdiyi cavab məktubunda qanunsuz olaraq Mərkəzi Seçki Komissiyasına müraciət etmək tövsiyə olunub. Qeyd edək ki, SMM KM-yə bundan sonra 2 dəfə müraciət etmiş, ancaq hər dəfə bu müraciətlər müzakirə olunmamışdır. Bundan sonra isə təkliflər Prezident Aparatına göndərilmiş və ekspertlərin iştirakı ilə seçki qanunvericiliyi ilə bağlı dialoqun keçirilməsi təklif olunmuşdur.

C. Beynəlxalq səylər.

2002-ci ilin sonundan başlayaraq, müxtəlif beynəlxalq təşkilatlar Azərbaycanda yeni, demokratik seçki qanunvericiliyinin hazırlanması, seçkiqabağı ictimai-siyasi durumun demokratikləşməsi və ölkədə azad seçkilərin keçirilməsi yönündə təşəbbüslər nümayiş etdiriblər.

Seçki qanunvericiliyinin demokratikləşməsi yönündə ATƏT DTİHB, AŞ VK və İFES-in təşəbbüsü ilə 2002-ci ilin oktyabrından başlayan səylər diqqət çəkir. Hər 3 qurumun təşkilatçılığı ilə 2002-ci ilin dekabr və 2003-cü ilin fevralında Seçki Məcəlləsi layihəsinin ictimai müzakirəsini və hakimiyyət-müxalifət dialoqunu təşkil etməyə cəhdlər olunmuşdur. Ancaq bu səylərə baxmayaraq, Seçki Məcəlləsinin narazılıq yaradan müddəaları, xüsusən də seçki komissiyalarının tərkibi və formalaşdırılması proseduru ictimai etimad qazanmadan parlamentdə qəbul olunmuşdur. Hətta seçki komissiyalarının formalaşdırılması ilə bağlı ATƏT-in rəsmi mövqeyini açıqlayarkən ATƏT-in Bakı ofisinin rəhbəri Piter Burxhard qeyd edib ki, layihədə seçki komissiyalarının yaradılması mexanizmi beynəlxalq təşkilatları qane etmir. Buna baxmayaraq ATƏT və AŞ sonradan bu yöndə səylərini gücləndirməyib.

Seçki prosesində müşahidəçilik fəaliyyəti ilə bağlı ABŞ Beynəlxalq Əlaqələr üzrə Milli Demokratiya İnstitutu (MDİ) səylər nümayiş etdirib. İyulun 8-də MDİ Azərbaycanda seçki prosesində müşahidəçilik fəaliyyətinə yaranmış məhdudiyyətlər ilə bağlı bəyanat yayıb. Bəyanatda bildirilir ki, Azərbaycanda əsassız məhdudiyyətlər qoyulmadan QHT-lərə seçki prosesini müşahidə etməyə icazə verilməlidir. «Hakimiyyət nə akkreditasiya, nə də hər hansı qanun vasitəsilə yerli QHT-lərə seçkini müşahidə etmək üçün məhdudiyyət yaratmamalıdır»- deyə MDİ-nin bəyanatında bildirilir.

Prezident seçkiləri ərəfəsində ATƏT-in Bakı ofisi və ATƏT DTİHB seçkiqabağı mühitin demokratikləşməsi istiqamətində də səylər göstərüb. Məsələn, iyulun 8-də Bakıda səfərdə olan ATƏT DTİHB-in təmsilçiləri Nikolay Vulçanov, qurumun Azərbaycan üzrə müşahidəçilər missiyasının rəhbəri Piter Ayker və Nikolas Kazarovski dövlət orqanları, siyasi partiyalar və QHT-lərin nümayəndələri ilə görüşlər keçirərək, mövcud ictimai-siyasi durumu öyrəniblər. Eyni zamanda həm ATƏT-in Bakı ofisinin, həm də ATƏT DTİHB-nin rəsmi nümayəndələri bir neçə dəfə seçki prosesinə hazırlıq, MSK-nın fəaliyyətindəki qüsurlar və ölkədə demokratik prezident seçkilərinin keçirilməsinə yaranmış təhlükələrlə bağlı fikirlərini bildiriblər.

Sentyabrın 15-də AŞ Parlament Assambleyasının Azərbaycan üzrə həmməruzəçisi Andreas Qrossun rəhbərliyi ilə ölkədə səfərdə olan müşahidəçilər dövlət orqanları, siyasi partiyalar, qeyri-hökumət təşkilatları və KİV nümayəndələri ilə görüşüblər. Görüşlərdə seçkiqabağı ictimai-siyasi durum, insan haqlarının vəziyyəti və seçkiyə hazırlıq məsələləri müzakirə olunub.

Sentyabrın 30-da ATƏT-in Azərbaycanda keçiriləcək prezident seçkiləri üzrə Müşahidəçilik Missiyasının ATƏT DTİHB üçün hazırladığı rezüme və dörd bölmədən ibarət məlumatı yayılıb. Missiya seçkiqabağı dönmədə müxalifətin hakimiyyətin böyük təzyiqləri ilə üzləşdiyini təsdiq edərək, müxalifət liderləri və fəallarına qarşı təqiblər, zorakılıq və onların həbs edilmələrinə dair informasiyaların dəqiqləşdirildiyi, bir hissəsinin isə araşdırıldığı bildirilib.

Prezident seçkiləri ərəfəsində seçkiqabağı siyasi mühitin demokratikləşməsi yönündə ABŞ, Böyük Britaniya və Almaniya dövlətlərinin diplomatik nümayəndəliklərinin səyləri müşahidə olunub. Məsələn, iyulun 21-də ABŞ-ın Azərbaycandakı Müvəqqəti İşlər vəkili Nensi Makeldauni müxalifət liderlərinə qarşı təzyiqlərdən narahatlığını bildirib. İyulun 23-də isə ABŞ Dövlət Departamentinin təmsilçisi Coanna Prokopoviç də müxalifət liderlərinə qarşı basqılardan narahatlığını ifadə edib. Eyni zamanda ABŞ-ın Azərbaycandakı müvəqqəti işlər vəkili Nensi Makeldauni avqustun 15-də verdiyi bəyanatında Azərbaycan hakimiyyətini prezident seçkilərini demokratik keçirməyə çağırıb.

Almaniyanın Azərbaycandakı səfirliyinin müşaviri Karsten Meyer-Vyefhauzen sentyabrın 9-də təmsil etdiyi ölkənin MSK-ya 5 min ədəd şəffaf seçki qutusu hədiyyə etdiyini bildirib.

Seçkiyə hazırlıq dövründə Azərbaycanda fəaliyyət göstərən donör təşkilatlar, müxtəlif diplomatik nümayəndəliklər və digər beynəlxalq təşkilatlar seçki komissiyaları üzvlərinin, vətəndaş qruplarının, seçicilər və müşahidəçilərin hazırlanması istiqamətində müxtəlif proqramlar həyata keçiriblər. Qeyd edək ki, bu cür proqramlar ABŞ Beynəlxalq İnkişaf Agentliyi, Açıq Cəmiyyət İnstitutu – Yardım Fondu, ABŞ Milli Demokratiya İnstitutu, ABŞ səfirliyinin Demokratiya Komissiyası, ABŞ Beynəlxalq Respublikaçılar İnstitutu və Seçki Sistemləri üzrə Beynəlxalq Fond tərəfindən həyata keçirilib və dəstəklənib.

D. Seçki komissiyalarının formalaşdırılması

İyunun 10-da MSK-nın formalaşdırılmasına başlandı. Bu məqsədlə MSK-ya nümayəndə göndərmək səlahiyyəti olan partiyalar öz namizədlərini müəyyən ediblər.

İyunun 11-də dörd müxalifət partiyasının MSK-ya öz nümayəndəni müəyyənləşdirmək məqsədi ilə keçirdikləri püşkatma nəticəsində həmin yerləri Milli İstiqlal, Müsavat və Demokrat Partiyaları qazanıb. Milli Məclisin iyunun 13-də keçirilən iclasında isə MSK-nın 15 nəfərdən ibarət tərkibi təsdiq olunub. İclasda həmçinin MSK-nın hazırladığı təqvim planına əsasən, prezidentliyə namizədlərin imza toplama kampaniyası və onların qeydiyyatının müddəti, yerli və beynəlxalq müşahidəçilərin qeydiyyatının müddəti, dairə seçki komissiyaları və məntəqə seçki komissiyalarının yaradılması, seçkiqabağı təşviqatın müddəti və prezident seçkilərinin tarixi ilə bağlı məsələlər təsdiq olunub.

Dairə Seçki Komissiyaları (DSK) və Məntəqə Seçki Komissiyaları (MnSK) formalaşdırılması zamanı kobud qanun pozuntuları müşahidə olunub. Məsələn, Seçki Məcəlləsinə uyğun olaraq, DSK-larda bir katib yeri parlament azlığına aid olan Azərbaycan Xalq Cəbhəsi Partiyası (AXCP), Vətəndaş Həmrəyliyi Partiyası (VHP) və Azərbaycan Kommunist Partiyasına (AKP) ayrılıb. Bu partiyalar arasında razılaşmaya görə, DSK-larda 41 katib yeri AXCP-yə, 41-i VHP-yə, 42-si isə AKP-yə ayrılıb. Lakin DSK-larda katib seçkisi zamanı Seçki Məcəlləsinin bu tələbi pozulub və AXCP-yə 24, VHP-yə isə 40 yer düşüb. Qalan yerlər isə AKP-yə verilib. Digər bir hal isə həm DSK-lar, həm də MnSK-lar formalaşarkən yerli icra hakimiyyətləri tərəfindən YAP üzvləri və digər iqtidara yaxın şəxslərin VHP və AKP üzvü kimi seçki komissiyalarının tərkibinə daxil edilməsi olub.

III. Prezidentliyə namizədlərin irəli sürülməsi və qeydə alınması

MSK-ya iyulun 9-dək prezidentliyə namizədliyi irəli sürülmüş 17 nəfərin – YAP sədri Heydər Əliyev, AXCP sədri Əli Kərimli, Müsavat Partiyasının başqanı İsa Qəmbər, Ədalət Partiyasının

sədri İlyas İsmayılov, Vətəndaş Həmrəyliyi Partiyasının sədri Sabir Rüstəmxanlı, Milli Vəhdət Partiyasının (MVP) sədri Yunus Əliyev, bitərəf Qüdrət Həsənzadə, Azərbaycan Milli İstiqlal Partiyasının (AMİP) sədri Etibar Məmmədov, müstəqil namizəd Lalə Şövkət Hacıyeva, Dövlət Neft Şirkətinin birinci vitse-prezidenti İlham Əliyev, Milli Konqres Partiyasının sədri İxtiyar Şirin, Azərbaycan Naminə Alyans Partiyasının (ANAP) sədri Abutalıb Səmədov, millət vəkili Şadman Hüseyn, Azərbaycan Sosial Demokrat Partiyasının (ASDP) həmsədri Araz Əlizadə, Namus Partiyasının sədri Toğrul İbrahimli, Tərəqqi Partiyasının sədri Çingiz Sadıxov və Müasir Müsavat Partiyasının (MMP) sədri Hafiz Hacıyevin prezidentliyə namizədliklərini təsdiq edib. Eyni zamanda, MSK sənədlərinin qaydasında olmamasını iddia edərək, Demokrat Partiyasının sədri Rəsul Quliyev, müstəqil namizədlər - Eldar Namazov, Zakir Tağıyev, Nemət Pənahlı, İsgəndər Həmidov, Elşad Musayev və Ayaz Mütəllibovun prezidentliyə namizədliklərini təsdiq etməyib.

Qeyd edək ki, adıçəkilən şəxslərdən yalnız E.Musayevin MSK-nın qərarı ilə bağlı Apellyasiya Məhkəməsinə irəli sürülən şikayəti təmin olunub və o prezidentliyə namizəd kimi təsdiq olunub.

Ancaq müstəqil hüquqşünaslar tərəfindən sənədləri qaydasında olduğu bildirilən digər namizədlərdən – R.Quliyevlə E.Namazovun anoloji şikayətlərini Apellyasiya Məhkəməsi təmin etməyib. Xatırladaq ki, R.Quliyev 1993-1996-cı illərdə Azərbaycan parlamentinin rəhbəri olub və hazırda Azərbaycan Demokrat Partiyasının sədridir. O, 1996-cı ildən ABŞ-da siyasi mühacir həyatı yaşayır.

E.Namazov isə 1999-cu ilədək Prezident Aparatı Katibliyinin rəhbəri olub və sonradan öz vəzifəsindən istefa verib.

Prezidentliyə namizədliyi qeydə alınmayan sabiq prezident Ayaz Mütəllibov isə hazırda Sosial-Demokrat Partiyasının həmsədridir və Rusiya Federasiyasında siyasi mühacir həyatı yaşayır.

Qeyd edək ki, həm R.Quliyev, həm də A.Mütəllibov barəsində cinayət işi qaldırılıb və onların barəsində İnterpol tərəfindən beynəlxalq cinayət axtarışı elan olunub.

Avqustun 6-da prezidentliyə namizədlərin MSK-ya namizədlərin müdafiəsi üçün seçici imza vərəqələri və digər sənədləri təqdim etmələri üçün mğəyyənləşdirilmiş vaxt başa çatıb.

MSK-dan verilən məlumata görə, avqustun 15-dək prezidentliyə namizəd kimi sənədləri qaydasında olan 12 nəfər - dövlət başçısı Heydər Əliyev, baş nazir İlham Əliyev, Müsavat başkanı İsa Qəmbər, ANAP sədri Abutalıb Səmədov, bitərəf Qüdrət Həsənzadə, Ədalət Partiyasının sədri İlyas İsmayılov, Milli Vəhdət Partiyasının sədri Yunis Əliyev, Milli İstiqlal Partiyasının sədri Etibar Məmmədov, müstəqil namizəd Lalə Şövkət Hacıyeva, Xalq Cəbhəsi Partiyasının sədri Əli Kərimli, Vətəndaş Həmrəyliyi Partiyasının sədri Sabir Rüstəmxanlı və Müasir Müsavat Partiyasının sədri Hafiz Hacıyevin prezidentliyə namizədliyi qeydə alınıb. Təəssüf ki, prezidentliyə namizədlərin seçici imzalarının toplanması prosesində yerli icra hakimiyyətlərinin YAP sədri Heydər Əliyev, baş nazir İlham Əliyev, Azərbaycan Naminə Alyans Partiyasının sədri Abutalıb Səmədov, bitərəf Qüdrət Həsənzadə, MVP sədri Yunis Əliyev və MMP sədri Hafiz Hacıyevin xeyrinə seçici imzalarının toplanmasında iştirak etdiyi müşahidə olunub.

Qeyd edək ki, MSK sentyabrın 29-da MVP sədri Yunis Əliyev və oktyabrın 1-də ANAP sədri Abutalıb Səmədov, oktyabrın 3-də AXCP sədri Əli Kərimli və YAP sədri Heydər Əliyevin

prezidentliyə namizədlərini geri götürmək barədə ərizələrini təsdiq edib. Bundan sonra isə seçki bülleteninə yalnız digər 8 nəfər prezidentliyə namizədin adı qeyd olunub.

IV. Seçkiabağı təşviqat kampaniyası

Avqustun 6-dan başlayaraq oktyabrın 14-dək ölkə ərazisində prezident seçkiləri təbliğat kampaniyası aparılıb.

Avqustun 22-də MSK prezidentliyə namizədlər üçün dövlət televiziyası və radiosunda pulsuz efir vaxtından istifadə növbəsini müəyyənləşdirib. Həmin bölgüyə əsasən, prezidentliyə namizədlər həftədə 1 dəfə 10 dəqiqə olmaqla həm dövlət televiziyası, həm də radiosu ilə çıxış ediblər. Həftənin şənbə günləri isə bütün prezidentliyə namizədlər və ya onların nümayəndələrinin iştirakı ilə telemüzakirələr keçirilib.

Təbliğat kampaniyası dövründə prezidentliyə namizədlər – İlham Əliyev, Hafiz Hacıyev, Abutalıb Səmədov, Qüdrət Həsənzadə və Yunus Əliyev mövcud iqtidarın müdaifəsi mövqeyindən çıxış ediblər.

Digər prezidentliyə namizədlər – İsa Qəmbər, Etibar Məmmədov və Əli Kərimlinin platformaları və çıxışları iqtidarın siyasətinin kəskin tənqidi ilə fərqlənib.

Prezidentliyə namizədlərdən İlyas İsmayılov, Lalə Şövkət Hacıyeva və Sabir Rüstəmxanlının isə iqtidarın siyasətini loyallıq tənqid edərək, digər müxalifət liderlərindən fərqləniblər.

Prezidentliyə namizəd İsa Qəmbər sentyabrın 7-dən başlayaraq Bakıda və respublikanın 10-dan artıq regionunda seçicilərlə görüşlər keçirib. Bununla yanaşı İsa Qəmbərin dövrü mətbuat və ANS şirkəti vasitəsilə təbliğatı aparılıb. Qeyd edək ki, İsa Qəmbərin təbliğat kampaniyası digər prezidentliyə namizədlərdən kütləvilik və təşkilatçılığı ilə nəzərə çarpıb.

Sentyabrın 14-dən başlayaraq Milli İstiqlal Partiyasının sədri, prezidentliyə namizəd Etibar Məmmədovun seçicilərlə görüşləri başlayıb. E.Məmmədov təbliğat kampaniyası dövründə Bakı və 10-dan artıq regionda seçicilərlə görüşlər keçirib. E.Məmmədovun Yevlax şəhərində keçirilən görüşündən başqa digər görüşləri prezidentliyə namizəd Əli Kərimlinin ya özü, ya da seçki qərargahının nümayəndələrinin iştirakı ilə birgə təşkil olunub. Qeyd edək ki, E.Məmmədovun dövrü mətbuat və elektron KİV-də təbliğatı zəif müşahidə olunsada, kütləvilik ilə seçilib.

Sentyabrın 29-da Bakı Mətbuat Klubu «İnternews» Humanitar Təşkilatı ilə birgə reallaşdırılan layihə çərçivəsində seçki kampaniyasının KİV-də işıqlandırılmasına dair keçirilən üç günlük (25-28 sentyabr) monitorinqin nəticələrini açıqlayıb. Verilən məlumata görə, bütün KİV nümunələri, xüsusilə də qəzetlər seçki mövzusunda geniş yer ayırıblar. «Zerkalo» və «Exo» qəzetləri istisna olmaqla, monitorinq aparılan digər 9 qəzetdə prezidentliyə namizədlərlə bağlı birtərəfli mövqe nümayiş olunub.

Monitorinqin nəticələrinə görə, ANS teleşirkəti 3 gün ərzində Heydər Əliyevə 872, İlham Əliyevə 1458, İsa Qəmbərə isə 637 saniyə vaxt ayırır. Etibar Məmmədovla Əli Kərimliyə isə ümumiyyətlə, vaxt verilməyib. İsa Qəmbərə ayrılmış vaxtın cəmi 2 saniyəsi xəbər janrında, digər vaxt isə reklam xarakterli olub.

Dövlət televiziyasında da üstünlük birmənalı olaraq, Heydər və İlham Əliyevə verilib. Belə ki,

həmin müddətdə dövlət televiziyası H.Əliyevə 1348, İ.Əliyevə isə 4790 saniyə vaxt ayırdığı halda, müxalifət nümayəndələrinə yalnız pulsuz təşviqat hesabına vaxt ayırır. Onlar barəsində xəbər janrında isə heç bir material verilməyib.

«Lider» telekanalı isə bu 3 gün ərzində Heydər və İlham Əliyevə bir yerdə təxminən 13 min saniyə vaxt ayırır. Bu telekanal müxalifətdən olan prezidentliyə namizəd Etibar Məmmədova 743 saniyə vaxt ayırır ki, bu da yalnız satira janrında olub.

«Lider» telekanalı prezidentliyə namizədlər Lalə Şövkət, Sabir Rüstəmxanlı və Yunis Əliyevə ümumiyyətlə, vaxt ayırmayıb. Dövlət qəzetlərində İlham Əliyevə Heydər Əliyevdən 2-3 dəfə çox yer ayrılıb. Bu nisbət «Şərq» və «525-ci qəzet»də də təxminən eynidir. «Yeni Müsavat» qəzetində isə təbliğat birmənalı olaraq, İsa Qəmbərin üzərində qurulub.

Prezident seçkiləri ilə bağlı təbliğat kampaniyası avqustun 6-da başlasa da, bu tarixdən xeyli əvvəl dövlət və özəl telekanallarda prezidentliyə namizədlər Heydər və İlham Əliyevin qeyri-qanuni təbliğatı aparılıb. Bu, qeyd olunan televiziyaların müxtəlif verilişlərində müşahidə edilib.

Təbliğat kampaniyası dövründə müxalifətdən olan prezidentliyə namizədlərin təşviqat materialları bir çox hallarda yerli icra hakimiyyətləri və polis əməkdaşları tərəfindən məhv edilib. Məsələn, avqustun 20-də Ağcabədi rayonu icra hakimiyyətinin nümayəndələri və yerli polis əməkdaşları prezidentliyə namizəd İlyas İsmayılovun təbliğat plakatlarını müsadirə ediblər. Bu cür hallar ölkənin müxtəlif regionlarında digər prezidentliyə namizədlər –İsa Qəmbər və Etibar Məmmədovun təbliğat materiallarına qarşı baş verib. Məsələn, avqustun 22-də Bakının Nizami Rayon Polis İdarəsinin əməkdaşları Keşlə qəsəbəsində prezidentliyə namizəd İsa Qəmbərin təbliğat plakatlarının yapışdırılmasına imkan verməyiblər. Avqustun 27-də isə Qaradağ rayonu ərazisində prezidentliyə namizəd Etibar Məmmədovun təbliğat plakatlarını yapışdıran Şahnəşib Cahangirov 3 nəfər naməlum şəxsin təzyiqlərinə məruz qalıb və onu təhqir edənlər E.Məmmədovun 60 ədəd təbliğat plakatını götürüblər.

Təbliğat kampaniyasında müşahidə olunan digər hal prezidentliyə namizədlərin təbliğatı ilə siyasi partiyalar, vəzifəli şəxslər və xarici ölkə vətəndaşlarının məşğul olmasıdır. Bununla bağlı etirazını bildiren MSK katibi Vidadi Mahmudov avqustun 20-də bu qurumun iclasında Seçki Məcəlləsində hər partiyanın yalnız irəli sürdüyü prezidentliyə namizədin təbliğatı ilə məşğul olmasının nəzərdə tutulduğunu bildirib. Onun fikrincə, bu səbəbdən YAP-ın prezidentliyə namizədi Heydər Əliyev olduğu halda, digər namizəd İlham Əliyevin də təşviqatı ilə məşğul olması qanun pozuntusudur.

Digər qanun pozuntusu avqust-oktyabr aylarında prezidentliyə namizədlər və onların nümayəndələrinin dövlət televiziyasında təşkil olunan çıxışları və teledebatları zamanı baş verib. Çünki, bu verilişlərdə millət vəkili, parlamentin hüquq siyasəti və dövlət quruculuğu komissiyasının sədri Əli Hüseynov İlham Əliyevin nümayəndəsi kimi çıxış etməsi Seçki Məcəlləsinin 74.4.2-ci maddəsinə ziddir. Xatırladaq ki, Seçki Məcəlləsinin bu maddəsində dövlət qulluğunda çalışan şəxslərə prezidentliyə namizədlərin təşviqatı ilə məşğul olmaq qadağan edilir. Ümumiyyətlə, təşviqat kampaniyası dövründə prezidentliyə namizədlərdən İlham Əliyevin təşviqat kampaniyasında dövlət resursları və xüsusən də yerli icra hakimiyyətlərinin imkanlarından istifadə olunub.

Təbliğat kampaniyası dövründə müxalifətdən olan prezidentliyə namizədlərin seçicilərlə görüşlərinə yerli icra hakimiyyətləri və polis maneələr yaradıb. Məsələn, prezidentliyə namizəd

Sabir Rüstəmxanlı sentyabrın 4-də Biləsuvarda seçicilərlə görüşü zamanı tərəfdarlarından 5 nəfərin həbs edildiyini və daha bir neçəsinin isə Biləsuvar polis rəisinin birbaşa iştirakı ilə döyüldüyünü bildirib.

Sentyabrın 21-də prezidentliyə namizədlər Etibar Məmmədovla Əli Kərimlinin Lənkəran və Masallı, İsa Qəmbərin isə Bakının Yasamal və Xətai rayonlarında seçicilərlə görüşünə yerli icra hakimiyyəti tərəfindən öyrədilmiş şəxslər mane olmağa cəhd ediblər və bu zaman tərəflər arasında qarşıdurma baş verib. Polis əməkdaşları isə bu zaman qarşıdurmayə müdaxil etmək əvəzinə, hadisəni müşahidə edib.

MSK-nın sentyabrın 8-də keçirilmiş iclasında qurumun müxalifətçi üzvləri MSK rəhbərliyinin və MSK-nın iqtidaryönlü üzvlərinin prezidentliyə namizəd Hafiz Hacıyevin qanunazidd və qeyri-etik hərəkətlərinə haqq qazandırmalarına etiraz olaraq, MSK-nın iclasını yarımqıç tərkd ediblər. Qeyd edək ki, prezidentliyə namizəd Hafiz Hacıyev bir neçə dəfə özəl və dövlət televiziyası ilə çıxışı zamanı digər prezidentliyə namizədlər – İsa Qəmbər və Əli Kərimlinin şəxsiyyəti barədə qeyri-etik bəyanatlar verib və onları təhqir edib. Bununla bağlı prezidentliyə namizədlər - Əli Kərimli, Etibar Məmmədov və İsa Qəmbərin sentyabrın 9-da MSK-yə müraciətlərində qanuna zidd fəaliyyətinə görə prezidentliyə namizəd Hafiz Hacıyevin namizədliyinin ləğv edilməsi tələb olunur.

V. Seçiqabağı ictimai-siyasi durum

A. Söz və mətbuat azadlığının vəziyyəti

2003-cü ilin əvvəlindən başlayaraq, mətbuat hakimiyyətin siyasi təzyiqlərinə məruz qalıb. Bu proses prezident seçkiləri yaxınlaşdıqca daha da güclənib. Məsələn, Milli Məclisin mart ayında keçirilən bir neçə iclasında YAP-ın üzvü olan deputatlar «Yeni Müsavat» qəzeti və «Monitor» curnalını qərəzlikdə ittiham edərək, tənqid ediblər. Bəzi millət vəkilləri bu mətbu orqanlarının rəhbərliyini təhqir edən ifadələr işlədiblər. İyunun 17-də isə Milli Məclisin sədr müavini Arif Rəhimzadə deputatları müxalifət qəzetlərini məhkəməyə verməyə çağırıb. Bu cür çağırışlar digər millət vəkilləri, o cümlədən YAP rəhbərliyi tərəfindən də səslənib.

Prezident seçkiləri ərəfəsində jurnalistlərə təzyiqlər mətbuat nümayəndələrinin həbs olunması, təqibləri və döyülməsi ilə müşayiət olunub. Məsələn, aprelin 23-də «Milliyyət» qəzetinin baş redaktoru Tahir Abbaslı və onun müavini Sərkərdə Sərxanoğlunu polis əməkdaşları Respublika Prokurorluğuna aparıblar. Respublika Prokurorunun müavini Ramiz Rizayev onlardan Heydər Əliyevin əleyhinə kəskin məqalələr yazmamağı və ölkə başzısının kollajını verməməyi tələb edib.

Avqustun 26-da «Azadlıq» qəzetinin Gəncəbasar bölgəsi üzrə müxbiri Elnur Sadıqov təhsil aldığı Gəncə Dövlət Universitetindən (GDU) xaric edilib. Xatırladaq ki, E.Sadıqov Gəncə bölgəsi üzrə sosial-siyasi vəziyyətə dair tənqidi məqalələr yazdığına görə dəfələrlə təqib olunub və fiziki təzyiqlərə məruz qalıb.

Sentyabrın 8-də Bakı Şəhər Baş Polis İdarəsinin rəis müavini Yaşar Əliyevin rəhbərliyi ilə xeyli polis əməkdaşı xidməti vəzifələrini yerinə yetirən jurnalistlərə qarşı güc tətbiq edərək, onları amansızlıqla döyüblər. Polislərin jurnalistlərə qarşı bu zorakılığı nəticəsində Xəliq Bahadır («Azadlıq»), Xəyal Babayev («Azadlıq»), Azər Rəşidoğlu («Zerkalo»), Mətin Yaşaroğlu

(«Zerkalo»), Manaf Quliyev («İnternews»), Mircavad Rəhimli («Space»), Müşfiq Abdullayev («Bu gün»), Xaqani Səfəroğlu («Avropa») və Rey Kərimoğlu («Milli yol») ciddi bədən xəsarəti alıblar. Bu hadisə vaxtı xəsarət alan «Zerkalo» qəzetinin şöbə müdiri A.Rəşidoğlu Bakı Şəhər Baş Polis İdarəsinin rəis müavini Yaşar Əliyevi tənqid etdiyinə görə naməlum şəxslər tərəfindən öldürülməyi ilə hədələnib.

Sentyabrın 21-də prezidentliyə namizədlər Etibar Məmmədovla Əli Kərimlinin Masallı və Lənkəran rayonlarında seçicilərlə görüşü zamanı baş verən insidentdə çoxsaylı jurnalistlər də polis zorakılığına məruz qalıb və nəticədə 8 nəfər müxtəlif bədən xəsarəti alıb, 2 nəfər isə həbs olunaraq yerli polis bölməsinə aparılıb.

Mayın 4-də bir qrup şəxs «Yeni Müsavat» qəzetinin redaksiyasına hücum edərək, qəzetin əməkdaşlarını döymüş və redaksiyanın texniki avadanlıqlarına ziyan vurmuşlar. Basqınçılar redaksiyada olarkən qəzetin əməkdaşlarını dövlət başçısını tənqid etdiklərinə görə öldürməklə hədələyiblər. İyul ayı ərzində mətbəələrin «Monitor» jurnalının çapından imtina etmələri səbəbindən jurnal öz fəaliyyətini dayandırıb.

Avqustun 8-də Müasir Müsavat Partiyasının (MMP) üzvləri «Azadlıq» qəzetinin redaksiyasına basqın ediblər. Basqın zamanı «Azadlıq» qəzetinin oxucuları, AXCP üzvləri və qəzetin jurnalistləri ilə MMP üzvləri arasında toqquşma olub.

MSK-nın sentyabrın 24-də keçirilmiş iclasında qurumun sədri Məzahir Pənahov «Azadlıq» qəzetinin müxbiri Abbas Əli və «Yeni Müsavat» qəzetinin müxbiri Məhbubə Qasimovanı təhqir edərək, onların bundan sonra MSK-nın iclaslarına buraxılmayacağını bildirib.

B. Siyasi proseslər və siyasi inteqrasiya təşəbbüsləri

2002-ci ildə məşvərətçi qurum kimi yaranan Müxalifətin Koordinasiya Mərkəzi (MKM) prezident seçkiləri ərəfəsində Seçki Məcəlləsinin demokratikləşməsi, siyasi partiyalara qarşı təzyiqlərin müzakirəsi və birgə siyasi aksiyaların təşkili yönündə fəaliyyət göstərib. MKM yarandığı dövrdə 9 siyasi partiyayı – Milli İstiqlal, Xalq Cəbhəsi, Müsavat, Demokrat, Vətəndaş Həmrəyliyi, Xalq, Ədalət, Vətəndaş Birliyi və Tərəqqi partiyalarını tərkibində birləşdirirdi. Ancaq prezident seçkilərinə bir neçə ay qalmış Ədalət Partiyası MKM-in tədbirlərinə qatılmayıb.

Martın 31-də Müsavat başqanı İsa Qəmbər prezident seçkilərində onun namizədliyini müdafiə edən siyasi partiyalardan ibarət «Bizim Azərbaycan» Seçki Blokunun yaranması barədə məlumat verib. Qeyd edək ki, bu seçki blokuna müxalifət partiyalarının birləşdiyi Demokratik Konqresin üzvü olan partiyalar və digər siyasi qurumlar daxil olub. Mayın 21-də isə Müsavat Partiyası ilə Ümid Partiyası arasında əməkdaşlıq sazişi imzalanıb.

İyunun 11-də AXCP sədri Əli Kərimli növbəti prezident seçkilərində müxalifət partiyalarının vahid namizəd, vahid platforma və vahid komanda ilə çıxış etməsi ilə bağlı təkliflərini açıqlayıb. Onun təklifləri koalisiyanın yaradılması və idarə olunması, ölkədə konstitusion islahatların aparılması, parlament, Nazirlər Kabineti və bələdiyyələrin səlahiyyətlərinin artırılması ilə bağlı olub.

Avqustun 19-da AMİP, Müsavat, AXCP və ADP liderləri- Etibar Məmmədov, İsa Qəmbər, Əli Kərimli və Rəsul Quliyevin «dördlər» adlanan formatında prezident seçkilərində müxalifətin fəaliyyətinə dair müzakirələri başlayıb. Avqustun 21-də isə AMİP, Müsavat, AXCP və ADP-nin liderləri vahid namizəd məsələsinin müzakirəsini Londonda davam etdirmək qərarına gəliblər və avqustun 23-də Londonda AMİP, Müsavat, AXCP və ADP liderlərinin zirvə görüşü başlayıb. Qeyd edək ki, dörd partiya rəhbərinin avqustun 25-də Londonda yekunlaşmış zirvə görüşündə bu partiyalardan ibarət Demokratik Sabitlik İttifaqının (DSİ) yaradılması barədə razılıq əldə olunub. AXCP sədri Əli Kərimli bildirib ki, DSİ demokratik seçki mühitinin yaradılması və seçkilərin saxtalaşdırılmasına qarşı mübarizə aparacaq. Onun sözlərinə görə, «dördlər» müxalifətin vahid namizədinin müəyyənləşməsini seçkilərin ikinci turunadək təxirə salıblar.

Sentyabrın 17-də AMİP və AXCP arasında prezident seçkiləri ilə bağlı koalisiya sazişi imzalanıb. Sazişə əsasən, AXCP tərəfindən dəstəklənən prezidentliyə namizəd, AMİP sədri Etibar Məmmədovun seçkilərdə qalib gələcəyi halda, yeni hakimiyyət iki partiya arasında paritet əsasında formalaşdırılacaq.

Qeyd edək ki, 4 nüfuzlu müxalifət partiyasının – Müsavat, Xalq Cəbhəsi, Milli İstiqlal və Demokrat partiyalarının prezidentliyə vahid namizədin müəyyən olunması yönündə sonuncu müzakirələri oktyabrın 8-9-da aparılıb. Müzakirələrdə 4 partiyanın sədri iştirak edib və göstərilən səylər nəticəsiz qalaraq Müsavat başqanı İsa Qəmbər və AMİP sədri Etibar Məmmədovun ayrı-ayrı seçkilərdə iştirak edəcəyi məlum olub. Bununla belə oktyabrın 9-da ADP sədri Rəsul Quluyev Müsavat başqanı İsa Qəmbərin prezidentliyə namizədliyini dəstəklədiyini barədə bəyanat verib.

MKM prezident seçkilərindəki dövlət başçısının istefası, demokratik seçki qanunvericiliyinin qəbul edilməsi və azad seçkilərin keçirilməsi tələbləri ilə bir neçə dəfə yürüş-mitinq təşkil edib.

Mayın 18-də MKM-ə daxil olan partiyalar keçmiş «Qələbə» meydanında «Azad seçki», «Seçkilər Məcəlləsi azad və ədalətli şəkildə qəbul edilsin», «Qarabağa azadlıq» və «Heydər Əliyevə» istefa tələbləri ilə mitinq keçiriblər.

Seçki Məcəlləsinin bəzi müddəalarına etiraz edən MKM-ə daxil olan partiyalar iyunun 3-də parlamentin binası qarşısında icazəsiz mitinq keçirməyə cəhd ediblər. Lakin polis aksiyanın baş tutmasını əngəlləyib. Polislə qarşıdurma nəticəsində mitinq iştirakçıları arasında onlarla insan həbs edilib və müxtəlif bədən xəsarətləri alıb.

MKM avqustun 5-dən başlayaraq, dövlət başçısının oğlu İlham Əliyevin baş nazir təyin edilməsinə etiraz olaraq, ölkə səviyyəsində genişmiqyaslı kütləvi aksiyaların keçirilməsinə cəhd edib. MKM-ə daxil olan partiyaların fəalları Mərkəzi Seçki Komissiyası, Nazirlər Kabineti, Apellyasiya Məhkəməsi, Konstitusiya Məhkəməsi, ABŞ və Türkiyə səfirliklərinin binası qarşısında İlham Əliyevin baş nazir təyin edilməsinə etiraz olaraq fasiləsiz piketlər keçirməyə cəhd etsələr də, bu aksiyaları polis əməkdaşları zorakılıqla dağıdıb.

Prezident seçkiləri ərəfəsində Azərbaycan Demokrat Partiyası bu qurumun sədri, sabiq spiker Rəsul Quliyevin ölkəyə qayıtmasına şərait yaradılması tələbiylə 10-dan artıq etiraz aksiyası keçirib. Bu aksiyalar əsasən mart-may aylarında keçirilib.

Ümid Partiyasının fəalları isə İlham Əliyevin baş nazir təyin edilməsinə etiraz olaraq, avqustun 5-dən 8-dək aclıq aksiyası keçiriblər. Aclıq aksiyası dayandırıldıqdan sonra Ümid Partiyasının qərargahı qarşısında İlham Əliyevin baş nazir təyinatına etiraz mitinqi keçirilib.

Aprelin 21-də prezident Heydər Əliyevin «Respublika» sarayında keçirilən tədbir zamanı səhhətinin pisləşməsi müvazinətini itirərək yıxılmasına səbəb olub. Onun səhhətinin gözlənilmədən pisləşməsi həm yerli, həm də xarici mediada Azərbaycanda vaxtından əvvəl prezident seçkilərinin keçiriləcəyi və Heydər Əliyevin növbəti prezident seçkilərinə qatılmayacağı barədə mülahizələrin yaranmasına səbəb olub. Bununla yanaşı YAP-ın namizədi kimi dövlət başçısının oğlu, millət vəkili və Dövlət Neft Şirkətinin vitse-prezidenti İlham Əliyevin prezidentliyə namizədliyinin irəli sürüləcəyi barədə məlumatlar yayıldı. İyunun 11-də isə iqtidaryönlü Ana Vətən Partiyasının qurultayında növbəti prezident seçkilərində YAP sədri və dövlət başçısı Heydər Əliyevlə yanaşı, onun oğlu və YAP-ın sədr müavini İlham Əliyevin prezidentliyə namizədliyi irəli sürüldü.

İyulun 8-də prezident Heydər Əliyevin yenidən müalicə üçün Türkiyənin «Gülhanə» Hərbi Tibb Akademiyasına yollanması ölkədə siyasi proseslərin inkişafında ciddi siyasi faktora çevrildi. Mətbuat H.Əliyevin səhhətinin kəskin pisləşdiyi bir durumda iqtidardaxili bəzi qüvvələrin hakimiyyəti tələsik olaraq İlham Əliyevə vermək üçün fəallaşdığını yazdı. Çox keçmədi ki, avqustun 3-də dövlət başçısının fərmanı ilə onun oğlu və YAP-ın sədr müavini İlham Əliyev Azərbaycan Respublikasının baş naziri təyin edildi. Milli Məclisin avqustun 4-də keçirilmiş fəvqəladə sessiyasında isə dövlət başçısının bu fərmanı təsdiq olundu. Azərbaycan cəmiyyətinin bu təyinatı münasibəti gözlənilmədiyi kimi, birmənalı olmadı. İ.Əliyevin hökumət başına gətirilməsini yalnız YAP və hakimiyyətyönlü təşkilatlar dəstəklədi. Müxalifət partiyaları və bəzi mətbuat vasitələri bu təyinatı olduqca kəskin reaksiya verərək, bunu sülalə hakimiyyətinin qurulması kimi qiymətləndirdilər.

Prezident seçkiləri ərəfəsində müxalifət partiyalarının üzvləri və rəhbərləri müxtəlif təzyiqlərə məruz qalıblar. Mayın 23-də Milli Məclisin iclasında AXCP sədri, millət vəkili Əli Kərimli YAP-dan olan millət vəkili Əhəd Abiyevin təhqirlərinə məruz qalıb. Bu hadisə ilə bağlı müxalif deputatlar Milli Məclis rəhbərliyi və Parlamentin İntizam Komissiyasından Əhəd Abiyevin cəzalandırılmasını və millət vəkillərindən üzr istənilməsini tələb edərək, parlamentin iclaslarını boykot ediblər. Eyni zamanda bu hadisə ilə bağlı mayın 27-də parlament qarşısında AXCP üzvlərinin etiraz aksiyası keçirilib. Aksiya polislər tərəfindən dağıdılıb və 30 nəfərdən artıq şəxs həbs olunub. İyunun 26-da AXCP sədri Əli Kərimlinin yaxın qohumu İncilab Kərimov həbs edilib.

İyulun 14-də Əli Kərimli və İsa Qəmbərin avtomobillərini Dövlət Yol Polisinin əməkdaşları saxlayıb və onların mühafizəçiləri həbs edilib. MKM bu hadisəni hakimiyyətin müxalifət liderlərinə qarşı təzyiqləri kimi qiymətləndirib.

VI. Seçki günü.

Seçki günü əksər seçki məntəqələri qanunla müəyyən olunmuş vaxtda, yəni saat 8.00-da açılıb. Seçki məntəqələrində səsvermə prosesi başlayarkən bəzi seçki məntəqələrinin qurulması ilə bağlı prosedur qaydaların pozulması halları müəyyən olunub.

 # Seçici siyahılarının düzgün tərtib olunmaması

Seçki günü səsvermə başlayandan 1-2 saat sonra ölkə üzrə 3 minə yaxın seçki məntəqəsində

seçici siyahılarında adı olmayan, ancaq seçki məntəqəsinin aid olduğu ərazidə qeydiyyatda olan vətəndaşların seçki hüququnun pozulması müşahidə olunub. Müşahidəçilər tərəfindən müəyyən edilib ki, əksər seçki məntəqələrində seçici siyahıları düzgün tərtib olunmayıb və vətəndaşların səsvermədə iştirakı ilə bağlı məhdudiyətlər yaranıb.

Qeyd edək ki, seçici siyahılarına adları daxil olunmayan vətəndaşların sayı müxtəlif seçki məntəqələrində müxtəlif cür olub. Məsələn, 20 sayılı Nərimanov seçki dairəsinin 17 sayılı seçki məntəqəsində 163 nəfərə bildiriş göndərilməyib və onların adları seçici siyahılarına daxil olunmayıb.

9 sayılı Binəqədi ikinci seçki dairəsinin 4, 5, 6, 9, 12, 14, 15, 18, 19, 21, 22 və 23 sayılı seçki məntəqələrinin hər birində 100-120 nəfər seçici bu dairə üzrə qeydiyyatda olsa da, onların adları seçici siyahılarına daxil edilməyib.

Analoji qanun pozuntusu 29 sayılı Səbəyel seçki dairəsinin 2, 4, 5, 6, 7, 9, 10, 11, 12, 16, 17, 18, 19, 20, 21, 25, 26, 27, 28 sayılı seçki məntəqələrində, 17 sayılı Yasamal seçki dairəsinin 2, 3, 4, 6, 7, 9, 11, 12, 18 sayılı seçki məntəqələrində, habelə müşahidənin aparıldığı 37 sayılı Nizami birinci, 38 sayılı Nizami ikinci, 39 sayılı Kəpəz birinci, 41 sayılı Sumqayıt birinci, 42 sayılı Sumqayıt ikinci, 43 sayılı Sumqayıt üçüncü, 44 sayılı Sumqayıt-Abşeron, 48 sayılı Yevlax şəhər, 49 sayılı Yevlax-Mingəçevir, 53 sayılı Quba-Qusar, 55 sayılı Xaçmaz şəhər dairəsi, 73 sayılı Lənkəran, 79 sayılı İmişli, 96 sayılı Goranboy-Naftalan, 97 sayılı Goranboy-Ağdam-Tərtər, 101 sayılı Xanlar-Daşkəsən və 102 sayılı Samux-Şəmkir seçki dairələrində müşahidə olunub.

 # Seçici siyahısında adı olmayan şəxslərin xüsusi qruplar şəklində səsvermədə iştirakı

SMM-in müşahidəçiləri tərəfindən seçki günü qeydə alınan digər kütləvi qanun pozuntusu adları seçici siyahısında olmayan şəxslərin bildiriş, şəxsiyyəti təsdiq edən sənəd və qeydiyyatdançıxma vəsiqəsi təqdim etmədən səsvermədə xüsusi qruplar şəklində iştirak etməsi olub.

Məsələn, 17 sayılı Yasamal seçki dairəsinin 11 sayılı məntəqəsində seçici siyahısında adı olmayan Azərbaycan Neft Akademiyasının 10 nəfərdən artıq tələbəsi qeydiyyatdançıxma vəsiqəsi təqdim etmədən səsvermədə iştirak edib. 10 sayılı Binəqədi üçüncü seçki dairəsinin 1, 2, 3, 4 və 5 sayılı məntəqələrində adları seçici siyahılarında olmayan şəxslər qrup halında seçki məntəqələrinə gələrək, qeydiyyatdançıxma vəsiqəsi təqdim etmədən səsvermədə iştirak ediblər.

Ümumilikdə isə SMM-in müşahidəçiləri bu cür qanun pozuntularını 21 sayılı Nəsimi birinci seçki dairəsinin 4, 5, 7, 8, 9, 10, 15, 16, 17, 18, 21 sayılı seçki məntəqələrində, 26 sayılı Nizami-Sabunçu seçki dairəsinin 12, 13, 14, 15, 16, 18, 19, 21, 22, 23, 24 sayılı seçki məntəqələrində, 48 sayılı Yevlax şəhər seçki dairəsinin 2, 3, 4, 6, 7, 8, 9, 10, 15, 16, 17, 18, 23, 24, 25, 26 sayılı seçki məntəqələrində, 73 sayılı Lənkəran şəhər seçki dairəsinin 2, 3, 4, 5, 6, 7, 8, 12, 13, 15, 16, 17, 22, 24 sayılı seçki məntəqələrində, habelə müşahidənin aparıldığı 9 sayılı Binəqədi ikinci, 22 sayılı Nəsimi ikinci, 23 sayılı Nəsimi-Nərimanov, 41 sayılı Sumqayıt birinci, 42 sayılı Sumqayıt ikinci, 43 sayılı Sumqayıt üçüncü, 44 sayılı Sumqayıt-Abşeron, 49 sayılı Yevlax-Mingəçevir, 52 sayılı Quba şəhər, 53 sayılı Quba-Qusar, 55 sayılı Xaçmaz şəhər, 56 sayılı Xaçmaz kənd, 73 sayılı Lənkəran şəhər və 74 sayılı Lənkəran kənd seçki dairələrinin seçki məntəqələrində müşahidə ediblər.

 # Bir nəfərin başqalarının əvəzinə səsvermədə iştirakı

Seçki məntəqələrində səsvermə prosesi zamanı müşahidə olunan və kütləvi xarakter daşıyan digər qanun pozuntusu bir nəfərin başqalarının əvəzinə səsvermədə iştirakı ilə bağlı olub. Məsələn, 24 sayılı Nizami birinci seçki dairəsinin 17 sayılı seçki məntəqəsində bir nəfər bir neçə nəfərin əvəzinə səsvermədə iştirak edib. 23 sayılı Nəsimi-Nərimanov seçki dairəsində isə səsverməyə gələn seçicilərə 5-6 nəfərin əvəzinə səsvermədə iştirak edərək, seçki bülletenlərini işarələyib seçki qutusuna tullaması üçün imkan yaradılıb. 124 sayılı Şuşa-Füzuli-Xocalı-Xocavənd seçki dairəsinin 73 sayılı seçki məntəqəsində isə seçicilərə öz ailə üzvlərinin əvəzinə səs vermək üçün seçki bülletenləri və zərflər verilib.

Eyni hallar 43 sayılı Sumqayıt üçüncü seçki dairəsinin 1, 2, 3, 6, 9, 10, 11, 12, 17, 21, 22, 25, 27, 29, 31, 33, 34, 35, 36 sayılı seçki məntəqələrində, 48 sayılı Yevlax şəhər seçki dairəsinin 8, 9, 11, 13, 14, 15, 16, 17, 19, 20, 27, 29 sayılı seçki məntəqələrində, 53 sayılı Quba-Qusar seçki dairəsinin 20, 21, 22, 23, 24 sayılı seçki məntəqələrində, 73 sayılı Lənkəran şəhər seçki dairəsinin 4, 6, 7, 12, 13, 14, 20, 23, 24 sayılı seçki məntəqələrində, 79 sayılı İmişli şəhər seçki dairəsinin 11, 12, 13, 15, 16, 17, 20, 21, 23, 25, 30, 32, 35 sayılı seçki məntəqələrində, 80 sayılı İmişli-Beyləqan seçki dairəsinin 10, 11, 12, 13, 14, 18, 19, 20, 23, 28 və 30 sayılı seçki məntəqələrində, 81 sayılı Beyləqan şəhər seçki dairəsinin 10, 11, 12, 14, 16, 17, 18, 19, 24, 25, 26, 29, 30, 35 sayılı seçki məntəqələrində, 90 sayılı Ağdaş şəhər seçki dairəsinin 1, 4, 5, 7, 10, 11, 13, 14, 15, 17, 19 sayılı seçki məntəqələrində, həmçinin 3 sayılı Babək-Şərur, 4 sayılı Naxçıvan şəhər, 6 sayılı Culfa-Babək, 8 sayılı Binəqədi birinci, 9 sayılı Binəqədi ikinci, 17 sayılı Yasamal üçüncü, 18 sayılı Yasamal-Səbail, 20 sayılı Nərimanov ikinci, 21 sayılı Nəsimi birinci, 22 sayılı Nəsimi ikinci, 23 sayılı Nəsimi-Nərimanov, 27 sayılı Nəsimi-Nərimanov, 29 sayılı Səbəyl seçki dairələrinə aid əksər seçki məntəqələrində müşahidə olunub.

 # Seçki qutularına saxta bülletenlərin atılması

Seçki günü müşahidə olunan qanun pozuntuları sırasında prezidentliyə namizəd İlham Əliyevin xeyrinə əvvəlcədən hazırlanmış və ya seçki məntəqəsində tərtib olunan seçki bülletenləri ilə səsvermə halları kütləvi xarakter daşıyıb. Məsələn, 34 sayılı Xətai ikinci seçki dairəsinin 16 sayılı məntəqəsində seçicilərin bəzisində əvvəlcədən kəsilmiş və prezidentliyə namizəd İlham Əliyevin xeyrinə işarələnmiş seçki bülletenləri verilib. Bununla bağlı daha kobud qanun pozuntusu 73 sayılı Lənkəran şəhər seçki dairəsində baş verib. Bu seçki dairəsinin 4, 5, 6, 7, 9 və 18 sayılı seçki məntəqələrində MnSK-nın YAP-dan olan üzvləri əvvəlcə seçicilərdən kimə səs verəcəyini soruşub və prezidentliyə namizəd İlham Əliyevə səs verəcəyini bildirən seçiciyə 10-15 ədəd seçki bülleteni və zərf veriblər.

22 sayılı Nəsimi birinci seçki dairəsinin 16, 17 və 25 sayılı seçki məntəqələrində MnSK-nın bitərəf və YAP-dan olan üzvləri prezidentliyə namizəd İ.Əliyevin xeyrinə seçki qutusuna saxta bülletenlər atıblar. 9 sayılı Binəqədi ikinci seçki dairəsinin 27 sayılı məntəqəsində bir nəfər seçicinin əlində prezidentliyə namizəd İ.Əliyevin xeyrinə işarələnmiş 10 ədəd bülleten tutulub. 64 sayılı Sabirabad-Saatlı seçki dairəsinin 13 sayılı seçki məntəqəsində isə MnSK-nın 3 nəfər üzvü 100 ədəd seçki bülleteni apararaq 1 saatdan sonra geri qayıdıb. Onlar seçki bülletenlərini zərfə qoyub topa şəkildə seçki qutusuna atıblar. 6 sayılı Culfa-Babək seçki dairəsinin 17 sayılı məntəqəsində bələdiyyə nümayəndəsi İbrahim Əliyev, 19 sayılı seçki məntəqəsində isə Culfa rayon icra başçısının müavini Nağdəli Əliyev seçki qutusuna topa bülletenlər atıb.

SMM-in müşahidəçiləri analoji halları 4 sayılı Naxçıvan şəhər dairəsinin 9, 10, 13, 17, 20, 21, 22, 23, 25, 26, 34, 35 sayılı seçki məntəqələrində, 17 sayılı Yasamal üçüncü seçki dairəsinin 3, 4, 6, 7, 8, 13, 14, 16, 17, 18, 21 sayılı seçki məntəqələrində, 42 sayılı Sumqayıt ikinci seçki

dairəsinin 1, 2, 3, 8, 10, 11, 12, 15, 16, 18, 19, 20, 22, 31, 32, 33, 35 sayılı seçki məntəqələrində, 49 sayılı Yevlax-Mingəçevir seçki dairəsinin 2, 3, 4, 6, 7, 8, 10, 11, 17, 19 sayılı seçki məntəqələrində, 55 sayılı Xaçmaz şəhər seçki dairəsinin 9, 10, 11, 12, 15, 17, 18, 19, 20, 21, 22 sayılı seçki məntəqələrində və 18 sayılı Yasamal-Səbail, 20 sayılı Nərimanov ikinci, 21 sayılı Nəsimi birinci, 22 sayılı Nəsimi ikinci, 23 sayılı Nəsimi-Nərimanov, 41 sayılı Sumqayıt birinci, 43 sayılı Sumqayıt üçüncü, 48 sayılı Yevlax şəhər, 53 sayılı Quba-Qusar, 73 sayılı Lənkəran şəhər, 81 sayılı Beyləqan şəhər seçki dairələrinə aid olan seçki məntəqələrində müşahidə ediblər.

 # Seçicilərə təzyiqlər

Seçki günü yerli müşahidəçilər seçicilərə prezidentliyə namizəd İlham Əliyevə səs vermək ilə bağlı təzyiq halları qeydə alıblar. Eyni zamanda bir çox seçki məntəqələrində vidokamera ilə çəkiliş aparılıb, bununla da seçiciləri İlham Əliyevə səs verməyəcəkləri təqdirdə «cəzalandırılacaqları» ilə hədələyiblər.

Məsələn, 43 sayılı Sumqayıt üçüncü seçki dairəsinin 29 sayılı məktəbdə yerləşən 2 və 3 sayılı seçki məntəqələrində həmin məktəbin dərns hissə müdiri Bəsti Osmanova müəllimlərə İlham Əliyevə səs vermələri üçün təzyiq edib.

Qeyd edək ki, bu cür hallar 23 sayılı Nəsimi-Nərimanov seçki dairəsinin 5, 6, 8, 25, 26 sayılı seçki məntəqələrində, 36 sayılı Xətai dördüncü seçki dairəsinin 3, 4, 5, 7, 8, 9, 12, 13, 14, 16, 17, 18, 21, 24 sayılı seçki məntəqələrində, 40 sayılı Kəpəz ikinci seçki dairəsinin 4, 5, 8, 9, 11, 12, 14, 21, 22, 26, 27 sayılı seçki məntəqələrində, 48 sayılı Yevlax şəhər seçki dairəsinin 1, 7, 8, 9, 11, 13, 15, 16, 19, 27 sayılı seçki məntəqələrində, 56 sayılı Xaçmaz kənd seçki dairəsinin 2, 4, 5, 8, 28 sayılı seçki məntəqələrində, 113 sayılı Şəki şəhər seçki dairəsinin 14, 15, 16, 19, 21, 23, 24, 25, 26 sayılı seçki məntəqələrində və 53 sayılı Quba-Qusar, 73 sayılı Lənkəran şəhər, 81 sayılı Beyləqan şəhər, 90 sayılı Ağdaş şəhər, 91 sayılı Ucar şəhər, 93 sayılı Bərdə şəhər, 94 sayılı Bərdə kənd, 113 sayılı Şəki şəhər, 114 sayılı Şəki kənd, 115 sayılı Şəki-Oğuz, 116 sayılı Qəbələ şəhər seçki dairələrinin seçki məntəqələrində müşahidə olunub.

 # Müşahidəçilər və komissiya üzvlərinə təzyiqlər

Seçki günü əksər seçki məntəqələrində müxalifət partiyalarından olan MnSK üzvlərinə, habelə müstəqil müşahidəçilərə idmançı görkəmində olan mülki geyimli şəxslər və YAP-dan olan komissiya üzvləri tərəfindən təzyiqlər edilib. Məsələn, 48 sayılı Yevlax şəhər seçki dairəsinin 29 sayılı seçki məntəqəsinin Milli İstiqlal Partiyasından olan məşvərətçi səs hüquqlu gəzvi Natiq Orucovu Kuvər kənd İcra nümayəndəsi Vəliyev Oqtay və bir qrup şəxs döyərək, məntəqədən qovublar. 75 sayılı Lənkəran-Masallı seçki dairəsinin 16 sayılı seçki məntəqəsində yerli müşahidəçi Zakir Xankişiyevi məntəqədən çıxararaq, ona verilmiş müşahidəçi vəsiqəsinin saxta olduğunu bildiriblər. Qeyd edək ki, bu seçki dairəsinin 7 və 9 sayılı seçki məntəqələrində komissiya üzvlərinə də təzyiqlər baş verib. Hər iki MnSK-nın sədrləri – İlham Xudiyev və Məhəmməd Ağayev Vətəndaş Həmrəyliyi Partiyasından olan 7 sayılı MnSK-nın üzvü Oqtay Əliyevi döyüb, digər MnSK üzvlərini də ailə üzvlərini oğurlayacaqları ilə hədələyiblər. 10 sayılı Binəqədi seçki dairəsinin 9 sayılı seçki məntəqəsində həmin DSK-nın sədri Vüqar Nəsimov Müsavat və Milli İstiqlal partiyalarından olan məşvərətçi səs hüquqlu komissiya üzvlərini döyüb. 26 sayılı Nizami-Sabunçu seçki dairəsinin 12, 13 və 14 sayılı seçki məntəqələrinə gələn və müşahidəçi vəsiqəsinə malik idmançı görkəmində olan mülki geyimli şəxslər MnSK üzvləri və müşahidəçiləri təhqir edib və onları döyəcəkləri ilə hədələyiblər. Həmin seçki dairəsinin qarşısına isə saat 18.30-da yük maşınında olan 20 nəfərədək əli silahlı hərbi gəlib.

Qeyd edək ki, MnSK üzvləri və müşahidəçilərə təzyiqli halları 3 saylı Babək-Şərur seçki dairəsinin 1, 2, 3, 4, 5, 6, 7, 8, 9, 10, 11, 13, 14, 15, 16, 17, 18, 19, 20, 21, 22, 23, 24, 27, 28, 33, 34, 35, 38, 40, 42 sayılı seçki məntəqələrində, 4 saylı Naxçıvan şəhər seçki dairəsinin 10, 11, 12, 13, 14, 15, 16, 18, 19, 20, 21, 22, 23, 24, 28, 29, 30, 31, 32, 33, 34, 35, 37 sayılı seçki məntəqələrində, 6 saylı Culfa-Babək seçki dairəsinin 1, 2, 3, 4, 5, 6, 7, 8, 9, 10, 11, 12 sayılı seçki məntəqələrində, 73 saylı Lənkəran şəhər seçki dairəsinin 4, 5, 7, 8, 11, 14, 15, 23, 24 sayılı seçki məntəqələrində, 79 saylı İmişli şəhər seçki dairəsinin 1, 3, 4, 5, 6, 9, 11, 15, 17 sayılı seçki məntəqələrində, 81 saylı Beyləqan şəhər seçki dairəsinin 8, 9, 10, 11, 14, 15, 19, 22, 23, 30 sayılı seçki məntəqələrində, o cümlədən 20 saylı Nərimanov, 21 saylı Nəsimi birinci, 22 saylı Nəsimi ikinci, 26 saylı Nizami-Sabunçu, 37 saylı Nizami (Gəncə) birinci, 39 saylı Kəpəz (Gəncə) birinci, 40 saylı Kəpəz (Gəncə) ikinci, 62 saylı Saatlı, 63 saylı Sabirabad, 74 saylı Lənkəran kənd, 75 saylı Lənkəran-Masallı, 76 saylı Lənkəran-Astara, 80 saylı İmişli-Beyləqan, 85 saylı Şamaxı və 113 saylı Şəki şəhər seçki dairələrində qeydə alınıb.

 # Səsvermənin təşkili ilə bağlı qanun pozuntuları

Seçki günü seçki məntəqələrində səsvermənin, seçki məntəqəsinin və seçki sənədlərinin təşkili ilə bağlı qanun pozuntuları müşahidə olunub.

Məsələn, 30 saylı Suraxanı seçki dairəsinin 15, 16 və 17 sayılı seçki məntəqələrində prezidentliyə namizəd İsa Qəmbərin adı 3-cü və 5-ci sıralarda olan bülletenlər aşkar edilib. Eyni hal 73 saylı Lənkəran şəhər seçki dairəsinin 7, 8, 9, 10, 11, 12 və 14 sayılı seçki məntəqələrində də müşahidə olunub.

34 saylı Xətai ikinci seçki dairəsinin 11 və 12 sayılı seçki məntəqələrində isə səsvermə başlayarkən bülletenlər sayılmayıb. 18 saylı Yasamal-Səbəyel seçki dairəsinin 1 və 2 sayılı seçki məntəqələrində səsvermənin başlanması və seçicilərin rəsmi sayı elan olunmayıb. 21 saylı Nəsimi birinci seçki dairəsinin 14, 15 və 16 sayılı seçki məntəqələrində seçicilərin nigah kağızı, hərbi bilet və xidməti (xarici) pasportla səsvermədə iştirakı təmin edilib. 3 saylı Babək-Şərur seçki dairəsinin 2, 3 və 14 sayılı seçki məntəqələrində səsvermə «açıq» şəkildə keçirilib. Bu məntəqələrdə seçicilər bülletenləri seçki kabinetinə daxil olmadan bayırda işarələyib seçki qutularına tullayıblar.

 # Polis və icra hakimiyyətinin seçkiyə müdaxiləsi

Səsvermə zamanı polis və yerli icra hakimiyyəti, bələdiyyə nümayəndələrinin seçki prosesinə müdaxiləsi əsasən MnSK üzvləri və müşahidəçilərə təzyiqlər, eyni zamanda prezidentliyə namizəd İlham Əliyevin təbliğatı və onun lehinə saxta seçki bülletenlərinin qututlara atılması ilə bağlı olub.

Məsələn, 125 saylı Zəngilan-Qubadlı seçki dairəsinin 2, 3, 4, 6, 7 və 9 sayılı seçki məntəqələrinin qarşısında duran polislər seçicilər arasında prezidentliyə namizəd İlham Əliyevə səsvermək üçün təbliğat aparıblar. 21 saylı Nəsimi birinci seçki dairəsinin 9 sayılı seçki məntəqəsində yerli Mənzil İstismar İdarəsinin rəisi Elxan Əliyev müşahidəçiləri təhqir edib. 113 saylı Şəki şəhər seçki dairəsinin 25 sayılı seçki məntəqəsində seçki qutusuna saxta bülletenlərin atılmasına irad bildirən müşahidəçi Maqsud Mahmudovu MnSK sədrinin göstərişi ilə polis həbs edib. Bu seçki dairəsi ərazisində yerləşən məntəqələri gəzən Şəki şəhər icra hakimiyyəti başçısının qardaşı Əliyər Məmmədov qanunsuzluqlara etiraz edən komissiya üzvlərini təhqir edərək, onları həbs olunacaqları ilə hədələyib.

Bu cür hallar 4 saylı Naxçıvan şəhər seçki dairəsinin 10, 11, 12, 13, 16, 18, 21, 22, 29, 30, 31 sayılı seçki məntəqələrində, 48 saylı Yevlax şəhər seçki dairəsinin 1, 7, 8, 9, 11, 13, 15, 16, 19, 27 sayılı seçki məntəqələrində, 73 saylı Lənkəran şəhər seçki dairəsinin 3, 4, 7, 11, 12, 14, 20, 21, 23, 24 sayılı seçki məntəqələrində, 90 saylı Ağdaş şəhər seçki dairəsinin 1, 4, 7, 11,

15, 17, 19, 20, 23, 35 sayılı seçki məntəqələrində, 114 sayılı Şəki kənd seçki dairəsinin 3, 4, 5, 7, 8, 11, 12, 13, 15, 17 sayılı seçki məntəqələrində və 20 sayılı Nərimanov ikinci, 22 sayılı Nəsimi ikinci, 23 sayılı Nəsimi-Nərimanov, 41 sayılı Sumqayıt birinci, 43 sayılı Sumqayıt üçüncü, 49 sayılı Yevlax-Mingəçevir, 53 sayılı Quba-Qusar, 73 sayılı Lənkəran şəhər, 81 sayılı Beyləqan seçki dairələrinə aid olan əksər seçki məntəqələrində müşahidə olunub.

 # Səslərin hesablanması zamanı baş verən qanun pozuntuları

Səsvermə prosesi qurtardıqdan sonra səslərin hesablanması zamanı əksər seçki məntəqələrində səslərin sayılması prosesinə rəhbərlik edən MnSK sədrləri prosesi müxalifətdən olan MnSK üzvləri və müşahidəçilərin yaxın məsafədən iştirakı olmadan aparıb. Məsələn, 42 sayılı Sumqayıt ikinci seçki dairəsinin 1, 14, 30, 32, 35 sayılı seçki məntəqələrində, 43 sayılı Sumqayıt üçüncü seçki dairəsinin 2, 3, 8, 16, 17, 34 sayılı seçki məntəqələrində, 44 sayılı Sumqayıt-Abşeron seçki dairəsinin 5, 6, 7, 10, 11, 12, 14 sayılı seçki məntəqələrində, 48 sayılı Yevlax şəhər seçki dairəsinin 8, 9, 11, 16, 18, 27, 29 sayılı seçki məntəqələrində, 53 sayılı Quba-Qusar seçki dairəsinin 5, 14, 22, 23, 29, 32 sayılı seçki məntəqələrində, 73 sayılı Lənkəran şəhər seçki dairəsinin 2, 5, 6, 7, 11, 13, 19, 23, 24 sayılı seçki məntəqələrində, 74 sayılı Lənkəran kənd seçki dairəsinin 6, 9, 10, 11, 12, 14 sayılı seçki məntəqələrində, 79 sayılı İmişli seçki dairəsinin 1, 5, 6, 8, 10, 12, 14, 17 sayılı seçki məntəqələrində, 80 sayılı İmişli-Beyləqan dairəsinin 3, 23, 26, 34, 39, 42 sayılı seçki məntəqələrində, 81 sayılı Beyləqan şəhər seçki dairəsinin 4, 5, 7, 9, 10, 11, 30 sayılı seçki məntəqələrində, habelə 3 sayılı Babək-Şurur, 26 sayılı Nizami-Sabunçu, 27 sayılı Sabunçu birinci, 41 sayılı Sumqayıt birinci, 49 sayılı Yevlax-Mingəçevir, 93 sayılı Bərdə şəhər seçki dairələrinə aid olan əksər seçki məntəqəsində səslərin sayılmasının qeyri-düzgün və qeyri-şəffaf aparılması müşahidə olunub.

 # Səsvermənin nəticələrinin açıqlanması

Səsvermənin nəticələri, seçicilərin səsvermədə iştirakı və digər məlumatlarla bağlı yekun protokollar seçki günü əksər seçki məntəqələrində MnSK-nın müxalifətdən olan üzvləri və müşahidəçilərə verilməyib.

Oktyabrın 20-də MSK-da 15 oktyabr 2003-cü ildə keçirilən prezident seçkilərinin nəticələri müzakirə olunub. MSK-nın müxalifətdən olan üzvlərinin tələblərinə baxmayaraq, prezidentliyə namizədlər – İsa Qəmbər və Etibar Məmmədovun nümayəndələrinin şikayətləri müzakirə olunmayıb. Bununla belə MSK 115 seçki dairəsi üzrə 694 seçki məntəqəsində səsvermənin nəticələrini, yəni 673 min 371 nəfər seçicinin səsini etibarsız sayıb. Ancaq ötən dövr ərzində MSK səsvermənin nəticələrinin etibarsız sayıldığı 694 seçki məntəqəsinin adını ictimaiyyətə açıqlamayıb.

MSK tərəfindən 2 421 061 səs etibarlı sayılıb. Bu səslərdən prezidentliyə namizədlər – Əliyev İlham Heydər oğlunun 1 860 346 (76,84 faiz) səs, Hacıyev Hafiz Ələmdar oğlunun 8 267 səs (0,34 faiz), Hacıyeva Lalə Şövkət qızının 87 523 səs (3,62 faiz), Həsənquliyev Qüdrət Müzəffər oğlunun 12 071 səs (0,50 faiz), İsmayılov İlyas Abbas oğlunun 24 098 səs (1 faiz), Qəmbər İsa Yunis oğlunun 338 145 səs (13,97 faiz), Məmmədov Etibar Səlidar oğlunun 70 638 səs (2,92 faiz) və Rüstəmxanlı Sabir Xudu oğlunun isə 19 973 səs (0,82 faiz) topladıqı bildirilib.

Qeyd edək ki, MSK səsvermənin nəticələrinə dair yekun protokolu Azərbaycan Respublikası Konstitusiyaya Məhkəməsinə (KM) göndərilib.

KM-nin iclasında MSK-nın yekun protokolunu MSK-nın 15 üzvündən 12 nəfərinin, yəni 2/3

hissəsinin imzaladığı, habelə protokolla bağlı Ali Məhkəmə və Apellyasiya Məhkəməsinə heç bir şikayətin daxil olmadığı müəyyən edilmişdir. Bununla bərabər KM MSK-nın yekun protokolunun Seçki Məcəlləsinin tələblərinə uyğun olduğunu qeyd edərək təsdiq etmiş və Əliyev İlham Heydər oğlunu Azərbaycan Respublikasının prezidenti elan etmişdir.

VII. Nəticələr və təkliflər.

Azərbaycan Respublikasında 15 oktyabr 2003-cü ildə keçirilən prezident seçkiləri üzrə SMM-in apardığı uzunmüddətli monitoring, habelə seçki günü, səslerin sayılması və rəsmi nəticələrin hesablanması zamanı aparılan müşahidə seçki prosesinin bütün mərhələlərinə dair rəy verməyə əsas verir. SMM bu seçkilərin ölkədə demokratikləşmə və vətəndaş cəmiyyəti quruculuğu prosesində əhəmiyyətini və seçkilərə ictimai nəzarətin təşkilinin zərurətini önə çəkərək, 1 il öncədən 15 oktyabr 2003-cü ildə keçiriləcək prezident seçkilərinə hazırlanmış və monitoring fəaliyyətinə başlamışdır. Seçkilərin monitoringinə isə prezident seçkilərinin rəsmi nəticələri təsdiqləndikdən sonra yekun vurulmuşdur.

15 oktyabr 2003-cü ildə keçirilən prezident seçkiləri Azərbaycan Respublikasının Avropa Şurasına qəbul olunduqdan sonra yeni hakimiyyətin formalaşması baxımından keçirilən ilk seçkilər olduğundan beynəlxalq standartlara, xüsusən də Avropa Şurası qarşısında götürülən hüquqi-siyasi öhdəliyə əməl olunması məsələsi xüsusi maraq doğurur. Ancaq təəssüf ki, AŞ qarşısında Azərbaycanın demokratik seçki qanunvericiliyinin qəbul olunması və demokratik seçkilərin keçirilməsi barədə öhdəliyi mövcud olsa da, buna əməl olunmamışdır.

Yeni Seçki Məcəlləsinə dair 2002-ci ilin sonu 2003-cü ilin əvvəllərində keçirilən müzakirələrdə təkcə müxalif siyasi partiyalar və QHT-lərin deyil, həmçinin AŞ-nın Venesiya Komissiyası və ATƏT DTİHB-nin təklif olunan tövsiyələri nəzərə alınmamış və seçki qanunu ictimai etimad qazanmamışdır. Bu baxımdan daha çox narazılıq yaradan 2 məsələ – seçki komissiyalarının müxalifət və iqtidar nümayəndələrinin pariteti əsasında formalaşması və seçki prosesində məhdudiyyətsiz monitoringin təşkili Seçki Məcəlləsində əksini tapmamışdır.

Sonuncu məsələ ilə bağlı qeyd edək ki, Azərbaycan hakimiyyəti "QHT-lər (ictimai birliklər və fondlar) haqqında" qanunun 2.4-cü maddəsində nəzərdə tutulan – xarici fiziki və hüquqi şəxslərdən qrant alınmasına görə yerli QHT-lərin monitoring fəaliyyətinə yaradılan qadağanı bütün səylərə baxmayaraq ləğv etməmişdir. Bu məhdudiyyət isə Azərbaycan Respublikasının qoşulduğu «İnsan hüquqları və əsas azadlıqların müdafiəsi haqqında» Avropa Konvensiyasının azad seçkilərin keçirilməsi ilə bağlı 1 sayılı protokolu və ATƏT-in İnsan Hüquqları üzrə Konfransının 29 iyun 1990-cı il tarixli Kopenhagen Sənədinin 8-ci bəndi və 3 oktyabr 1991-cı il tarixli Moskva Sənədinin 43-cü bəndi ilə də ziddiyyət təşkil edir. Ümumilikdə isə seçki prosesində müşahidəçilik fəaliyyətinə yaradılan məhdudiyyətlər prezident seçkilərinin açıq və şəffaf keçirilməsi yönündə Azərbaycan hakimiyyətinin siyasi istək nümayiş etdirmədiyini göstərib.

Prezident seçkilərinin ilk mərhələsi – prezidentliyə namizədlərin irəli sürülməsi və təsdiq olunması prosesinin kobud qanun pozuntuları şəraitində aparıldığı müşahidə olunub. Belə ki, MSK ADP sədri Rəsul Quliyev və Prezident Aparatının keçmiş əməkdaşı Eldar Namazovun sənədlərinin qaydasında olmadığını bəhanə edərək, qeydə almamış və onlara prezidentliyə namizədliklərinin qeydiyyatı üçün imkan yaratmamışdır. Bununla da MSK hakimiyyətə alternativ mövqedə olan qüvvələrin neytrallaşmasına yönələn siyasi xarakterli qərar qəbul

etmiş və ölkədə azad seçki rəqabəti şəraitini məhdudlaşdırmışdır. Əksinə yerli icra hakimiyyətləri qanunsuz olaraq, YAP-ın nümayəndəsi və hakimiyyətə yaxın şəxslər üçün seçici imzaları vərəqələrinin doldurulmasında iştirak etmiş, MSK isə bunu nəzərə almamışdır.

Prezident seçkilərinin təbliğat kampaniyası zamanı dövlət televiziyası və radiosu, habelə dövlət mətbuatında prezidentliyə namizədlərin hər biri üçün vaxt müəyyənləşdirilsə də, bu bölgüdən əlavə dövlətə məxsus media resurslarından sui-istifadə halları olmuşdur. Təbliğat kampaniyası dövründə prezidentliyə namizəd İ. Əliyevin seçicilərlə görüşündə o, məzuniyyətdə olsa da, baş nazir kimi təqdim olunmuşdur. Özəl telekanallardan isə yalnız ANS teleşirkəti müxalifətdən olan prezidentliyə namizədlərə reklam üçün şərait yaradıb.

Müxalif partiyaların prezidentliyə namizədlərinin seçicilər ilə görüşləri zamanı baş vermiş insidentlər, onların təbliğat materiallarının polis və yerli icra hakimiyyətlərinin göstərişi və iştirakı ilə məhv edilməsi nəticəsində bütün namizədlərə təbliğat kampaniyası dövründə bərabər şərait yaradılmamış, əksinə seçkilərin azadlığı prinsipi pozulmuşdur. Xüsusilə prezidentliyə namizədlər– İ.Qəmbər, E.Məmmədov və Ə.Kərimlinin rayonlarda seçicilərlə görüşlərinə yerli icra hakimiyyətinin müdaxiləsi və maneələri ilə Seçki Məcəlləsinin tələblərinə riayət olunmamışdır. Ancaq təbliğat kampaniyası dövründə İ.Əliyevin xeyrinə bir çox dövlət strukturlarının fəaliyyəti müşahidə olunmuş və bununla da dövlət resurslarından istifadə olunması qeydə alınmışdır.

Seçki günü müşahidə olunan ən geniş yayılmış qanun pozuntuları sezici siyahılarının düzgün tərtib olunmaması, seçicilərin qrup halında səsverməyə gətirilməsi və səsverməyə yerli icra hakimiyyəti ilə polisin müdaxiləsi halları olub Bu cür qanun pozuntuları nəticəsində isə minlərlə seçici səs vermək imkanından məhrum olmuş, səsvermə prosesinin təşkili və keçirilməsi ilə bağlı qanunvericiliyin müddəaları pozulmuşdur. Qeyd edək ki, məhkəmələrin birtərəfli və qeyri-effektiv fəaliyyəti nəticəsində seçki günü seçici siyahılarında adları olmayan vətəndaşların şikayətlərindən yalnız cüzi hissəsi təmin olunub.

Yerli müşahidəçilər seçki günü prezidentliyə namizədlərdən İ.Əliyevin xeyrinə saxta bülletenlərin hazırlanması və seçki qutularına doldurulması hallarını müşahidə etsələr də, bu cür qanun pozuntularına qarşı seçki komissiyaları rəhbərlərinin müqaviməti müşahidə olunmayıb. Əksinə qanunsuzluqlara görə irad bildirən müşahidəçilər və müxalifətdən olan bəzi MnSK üzvləri mənəvi-fiziki təzyiqlərə məruz qalıblar.

MnSK-nın sədrləri və katiblərinin seçki günü səsvermənin təşkili, səsvermənin nəticələrinin hesablanması və açıqlanması ilə bağlı fəaliyyəti kütləvi qanun pozuntuları ilə müşahidə olunmuşdur. Bu cür halların həm prosedur qaydalar barədə məlumatsızlıq, həm də məqsədyönlü şəkildə baş verməsi müəyyən olunub. Belə ki, bəzi MnSK sədrləri seçki məntəqələrinin qurulması, seçki qutusunun yerləşdirilməsi, daşınan seçki qutularından istifadə olunması və səsələrin düzgün sayılmaması ilə bağlı iradları qəbul etməmiş, bununla da qanunvericiliyə məhəl qoymadıqlarını nümayiş etdirmişlər.

SMM seçki ərəfəsində və seçki günü baş vermiş qanun pozuntularına əsasən 15 oktyabr 2003-cü ildə keçirilən prezident seçkilərində Azərbaycan Respublikası Konstitusiyasının, Azərbaycan Respublikası Seçki Məcəlləsi və digər qanunvericilik aktlarının tələblərinin pozulduğunu bəyan edir. SMM hesab edir ki, bu seçkilərdə baş vermiş qanun pozuntuları hüquqi cəhətdən araşdırılmamış və nəticədə seçkilərin qanunvericiliyə riayət olunması barədə

beynəlxalq standartlara əməl olunmamışdır.

SMM hesab edir ki, Azərbaycan Respublikasında 15 oktyabr 2003-cü ildə keçirilən prezident seçkiləri qeyri-demokratik şəraitdə baş verməsi və kütləvi qanun pozuntuları ilə müşayiət olunması səbəbindən qanuni sayıla bilməz.

SMM 15 oktyabr 2003-cü ildə keçirilən prezident seçkisində müşahidəçilər tərəfindən müəyyən olunmuş qanun pozuntularına əsasən müəyyən edib:

- Prezident seçkilərinin təşkili və keçirilməsi, o cümlədən yerli müşahidəçilərin fəaliyyəti barədə mövcud qanunvericilik ölkədə azad və demokratik seçkilərin keçirilməsinə imkan verməyib;
- Prezident seçkilərində iştirak üçün bütün iddialı siyasi qüvvələrə sərbəst şəraitin yaradılmaması və prezidentliyə namizədlərin təbliğat kampaniyasına müdaxilə nəticəsində seçkiqabağı mühit demokratik, seçki şəraiti isə azad hesab oluna bilməz;
- Seçki ərəfəsində siyasi partiyalar, QHT-lər və mediaya təzyiqlər nəticəsində əsas insan hüquqları və azadlıqları pozulub, habelə vətəndaş cəmiyyəti quruculuğu prosesinə təhlükə yaranıb;
- Seçicilərin adlarının seçici siyahılarına daxil olunmaması nəticəsində seçki günü süni olaraq səsvermə imkanlarının məhdudlaşdırılması baş verib və nəticədə vətəndaşların seçki hüququ pozulub;
- Namizədlərdən birinin xeyrinə baş vermiş qanun pozuntuları nəticəsində səsvermə prosesinin qeyri-demokratik şəraitdə keçirilməsi halları müşahidə olunub;
- Müşahidəçilər və bəzi komissiya üzvlərinə qarşı mülki geyimli naməlum şəxslərdən ibarət qruplardan istifadə olunmuş və bununla da seçki iştirakçılarına qarşı zorakılıq halları baş vermişdir;
- Səsvermə yerli icra hakimiyyətləri və polis orqanlarının müdaxiləsi şəraitində keçirilmişdir;
- Səsvermənin nəticələrinin açıqlanması və səslərin sayılması zamanı şəffafliq prinsipi pozulmuşdur;

Prezident seçkilərindən sonra yaranmış ictimai-siyasi şəraitin ölkədə demokratiyanın böhranına səbəb olduğunu bəyan edən SMM bu cür situasiyanın aradan qalxması üçün təklif edir:

- 15 oktyabr 2003-cü ildə keçirilən prezident seçkilərinin nəticələri və baş vermiş qanun pozuntuları araşdırılsın;
- Ölkədə qarşılıqlı etimad və siyasi plüralizmin yaradılması məqsədilə hakimiyyətlə müxalif siyasi təşkilatlar arasında ictimai müzakirələr təşkil olunsun;
- Prezident seçkilərindən sonra səsvermə prosesində baş verən qanun pozuntularına etiraz məqsədilə keçirilən aksiyaların iştirakçılarının istintaq prosesi obyektiv və şəffaf şəraitdə aparılsın;

- Ölkədə demokratik seçkilərin keçirilməsinə təminat baxımından seçki komissiyalarının bitərəfliyinin və yerli müşahidəçilərin məhdudiyyətsiz fəaliyyətinin yaradılması istiqamətində Seçki Məcəlləsinə və digər qanunlara dəyişikliklər olunmalı və hakimiyyət bu yöndə səylərini nümayiş etdirməlidir;
- Hakimiyyət növbəti seçkilərin demokratik keçirilməsi üçün siyasi partiyalar, QHT-lər və beynəlxalq institutlarla əməkdaşlıq edəcəyinə dair öz üzərinə öhdəlik götürməlidir.

SMM-in İdarə Heyəti